

ONDOKUZ MAYIS
ÜNİVERSİTESİ
İLÂHIYAT FAKÜLTESİ

SAMSUN
İLİM YAYMA VE EĞİTİM
VAKFI

TÜRKİYE
1. DİNLER TARİHİ ARAŞTIRMALARI
SEMPOZYUMU

(24 - 25 Eylül 1992.)

SAMSUN
1992

MUKAYESELİ DİNLER TARİHİ ARAŞTIRMALARINDA KARŞILAŞILAN BAZI PROBLEMLER VE DÜŞÜNÜLEN ÇÖZÜMLERİ

Doç. Dr. Şaban KUZGUN

Mukayeseli Dinler Tarihi'nin ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıkışı XIX. yüzyılın ikinci yarısına rastlamaktadır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında bazı batılı antropolog ve sosyologlar, bu alanda çalışmalar yapmaya başlamışlar ve özellikle ilkel kabilelerin dinleri üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır. Bu antropolog ve sosyologlar dini yaşayan bir unsur olarak kabul etmişler ve dinin özellikle ilkel toplumlarda ne kadar önemli olduğunu görerek onu ele almış ve incelemişlerdir (1). Batıda başlatılan karşılaştırmalı Dinler Tarihi çalışmalarının bir kısmı misyoner amaçlı olarak gerçekleştirilmiştir, yapılan karşılaştırmalar bilime hizmetten ziyade, propaganda maksadı ile Asya, Afrika ve Amerika'ya gönderilecek olan Hristiyan misyonerlerine gittikleri yerlerdeki karşılaşılabilecek dinleri tanımak ve bu dinlerin mensuplarına Hristiyanlığın kendi dinlerinden üstün olduğunu ispatlamak için yapılmıştır(2).

Karşılaştırmalı Dinler Tarihi araştırmalarının batıda başlamasından çok önce İslâm dünyasında bu konuda bazı çalışmalar yapılmış ve muhtelif dinler arasındaki benzer ve farklı noktalar tesbit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmaların başında el-Biruni'nin "el-Asaru'l-Bakiye ani'l-Kuruni'l-Haliye" isimli eseri gelmektedir(3). Biruni vb. bazı İslâm âlimleri o günün şartları içinde tarafsız sayılabilecek bir şekilde muhtelif dinler arasında mukayeseler yapmışlardır.

Mukayeseli Dinler Tarihi bilim dalı, araştırmalarında birtakım güçlüklerle karşılaşmaktadır. Güçlükler metod konusunda olduğu kadar bu bilim dalının alanı konusunda da söz konusudur. Hatta bu bilim dalının ismi konusunda da uzun süre bir mutabakat sağlanamamış, geçmişte bir süre Karşılaştırmalı Dinler Tarihi, Dinler Tarihi ile aynı kabul edilmiştir. Burada, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi araştırmaları ve dinlerin anlaşılabilmesi için Dinler Tarihinin çok önemli olduğunu belirtmekte fayda vardır. XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslâm dünyasında "Mukarenetu'l-Edyan" ismi ile

bir takım eserlerin ortaya çıktığı görülür(4) ki bu, Dinlerin Karşılaştırılması şeklinde tercüme edebilir. Batıda yapılan çalışmaların büyük kısmı "Comparative Religions" ismi ile ortaya çıkmış olmakla beraber, bazı eserlerde "Comparative Study of Religions" ismine rastlanmakta, diğer bir kısım eserlerde ise "the Study of Religions" ismi kullanılmaktadır. "Karşılaştırmalı Dinler Tarihi" deyimini tam olarak karşılamak üzere "Comparative History of Religions" isminin kullanılması gerekir ki bazı eserlerde bu ismin kullanıldığı görülür. Bu bilim dalı ile alakalı olarak batıda "Religionswissenschaft", "Religionsgeschichte" ve "Phenomenology of Religion" tabirlerinin kullanıldığı görülmektedir(5).

Bazı araştırmacılar isme itiraz ederken, diğer bazı araştırmacılar dinler arasında gerçek bir karşılaştırma yapabilmeyenin çok zor olduğunu, hatta imkânsız olduğunu söylemektedirler. Bu görüşü ileri sürenlere göre, her din kendi içinde bir bütündür, kendine has standartları vardır ve her din belli bir hayat tarzının ortaya çıkardığı özel bir kültüre göre şekillenir. Dolayısıyla bir dine kendi kültürünün ve çevresindeki hayat tarzının şartlarına göre iyi ve güzel olan bazı prensipler başka kültür ve çevrelerde kötü ve çirkin olabilirler. Böyle olunca farklı kültür muhitlerinde ortaya çıkan dinleri ve prensipleri birbirleri karşılaştırmak o kadar kolay olmaz(6). Bu görüşü ileri sürenlere göre Karşılaştırmalı Dinler Tarihi yerine sadece Dinler Tarihi deyimini kullanmak gerekir.

Batıda bazı araştırmacılar Karşılaştırmalı Dinler Tarihini, Din Fenomenolojisi ile iç içe görmektedir. Bu görüşü benimseyenlere göre Din Fenomenolojisi çalışmalarının temelini karşılaştırma teşkil etmektedir. Nitekim Din Fenomenolojisi konusunda ilk çalışmayı başlatan Hollandalı bilim adamı P.D. Chandepie de la Saussaye 1887 yılında yayınlamış olduğu "Lehrbuch der Religionsgeschichte" isimli eserinde karşılaştırmalı bir çalışma yapmıştır(7). Daha sonra G. Van der Leeuw, M. Eliade vb. Bilim adamları da aynı yolu izlemişlerdir(8).

Bizim kanaatimize göre Karşılaştırmalı Dinler Tarihinin alanı, hem Dinler Tarihinden ve hem de Din Fenomenolojisinden farklıdır ve onun kendine ait özel bir alanı vardır. Dinler Tarihi, dinleri, mezhepleri, dinî prensipleri, dinî şahsiyetleri vb. şeyleri zaman ve

mekâna bağılı olarak inceler. ayrıca geniş olarak bir karşılaştırma yapma cihetine gitmez. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi, ister geçmişte yaşamış sonra yok olmuş olsun, isterse halen yaşayan olsun bütün dinleri ele alır, dinleri, dinî prensipleri vb. şeyleri zaman ve mekâna bağılı olmaksızın farklı ve benzer yönleri ile ele alıp inceler, kendisi "Şu doğrudur, şu yanlıştır" şeklinde bir hüküm vermez, böyle bir hüküm vermek için tercihe de zorlamaz, ancak malzemeyi sağlar. Din Fenomenolojisi ise dinleri karşılaştırmalı olarak yine zaman ve mekân şartına bağılı olmaksızın ele alır inceler, ancak, onun alanı Karşılaştırmalı Dinler Tarihinin alanından bazı noktalarda farklılık gösterir. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi, hem benzer, hem de farklı noktaları ortaya çıkarırken Din Fenomenolojisi sadece benzer noktaları ele alır, dinler arasında değişmeyen ortak noktaları bulur ortaya koyar. Din Fenomenolojisi, dinin özünü kavramaya çalışır, değişmeyen özü, hakikati ortaya koyar. Bunu yaparken teferruata girmez, Tanrı, Peygamber, Dua, Sır Kurban gibi temel Dinî kavramları ele alır, muhtelif dinlere göre bu kavramların benzer noktalarını tesbit eder. Dolayısı ile Din Fenomenolojisindeki karşılaştırma, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi çalışmalarındaki karşılaştırmalardan bazı noktalarda farklıdır, bu yüzden iki bilim dalının alanı birbirinin aynı değildir.

Karşılaştırmalı Dinler Tarihi araştırmalarında bu bilim dalının alanının tesbitinin dışında bir takım güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1-Halen mensubu olmayan dinleri karşılaştırırken büyük güçlüklerle karşılaşmaktadır. Çünkü bu dinler yok olup gitmişler ve geçmişte kalmışlardır. Bir din hakkında bir değerlendirme yapabilmek için o dinin mensupları ile bizzat diyalog kurmak ve o dinin atmosferinde yaşamak gerekir. Bir din hakkındaki bütün yazılı kaynaklar elde edilse bile cemaat olarak varlıkları bizzat gözlemlenmedikçe, cemaat arasında dini atmosfer teneffüs edilmedikçe, araştırmacı kendini onlardan biri imişçesine düşünüp onların duygu ve düşüncelerini değerlendirmedikçe sağlıklı bir araştırma yapmış olamaz(9).

2-Halen mensubu olmayan dinlerle ilgili olarak elde edilen malzemeler, yazılı kaynaklar yetersiz kalabildiği gibi, halen mensubu

olan dinlerle ilgili olarak da bazı hallerde yeterli malzeme elde edilememektedir. Bu bazen yazılı metinlerin olmamasından (ilkel kabilelerde), bazende olduğu halde bunların elde edilememesinden kaynaklanmaktadır. Halen mensubu olan bir kısım dinlerin ayinlerine iştirak oldukça güçtür. sıradan dinlerinde bu hemen hemen imkânsızdır. Dolayısı ile bunlarda dini havayı teneffüs etmeden yüzeysel olarak yapılacak bir karşılaştırma çoğu zaman sağlıklı sonuç vermez.

3-Karşılaştırmaları yapılan çeşitli dinlere ait malzemeler eşit şekilde kullanılmamakta, sözcülemi birkaç din ile ilgili yeterli malzeme sağlandığı halde, diğer bazı dinlerle ilgili aynı miktarda malzeme bulunamamakta, dolayısı ile dinlerin eşit olmayan şartlarda karşılaştırmaları yapılmaktadır. Bu şekilde yapılan bir karşılaştırma gerçeği ortaya koyamamaktadır(10). Bu şekilde eksik bir karşılaştırma yapmamak için karşılaştırma yapılan konularda her dine ait bütün malzemeyi temin etmek gerekir. Aksi halde karşılaştırma yapmaktan kaçınmak lazımdır.

4-Karşılaştırmalı Dinler Tarihi çalışmaları bazılarına göre sadece konu ile ilgili malzemeleri ortaya koymaktan, bilgi yığmaktan ibarettir. Bu düşüncede olan bazı araştırmacılar, karşılaştırma yaptıkları konularla ilgili olarak çok miktarda bilgi ortaya koymakta, bunun dışında birşey yapmamaktadırlar. Bu durum, ortaya yığılmış bir takım malzemenin dışında hiçbir fayda sağlamamaktadır(11). Halbuki karşılaştırma yapılacak konularda malzemeler temin edildikten sonra bu malzemenin değerlendirilmesi ve tasnif edilmesi lazımdır. Malzemelerin ortaya konulması ile karşılaştırma yapılmış sayılmaz, hatta önce elde edilen bilgilerin içinde karşılaştırmaya direkt katkısı olmayacak olan ve kullanıldığı takdirde konuyu dağıtacak olan malzemeleri ayıklamak, sonra kalan bilgileri tasnif etmek ve değerlendirmek gerekir.

5-Dinler Tarihi Araştırmalarında olduğu gibi Karşılaştırmalı Dinler Tarihi araştırmalarında da araştırmacı tarafsızlığa titizlikle riayet etmelidir. Hans Penner'e göre Din Fenomenolojisi çalışmalarında olduğu gibi Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Çalışmalarında da "Nötral" pozisyonda olmalıdır, yani hüküm vermekten kaçınılmalıdır. Ona göre Hussel'in, Felsefi Fenomenolojide özü kavramak ve eşyanın realitesinden sarfı nazar etmek için uygulamış olduğu "epoche" (ayraca

alma), Karşılaştırmalı Dinler Tarihi araştırmalarında da uygulanmalıdır. Karşılaştırmayı yapan kişi kendi inanç ve kanaatlerine "epoche" uygulamalıdır(12). Karşılaştırma esnasında mutlak olarak tarafsız kalmak demek hüküm vermemek demektir. Ancak bu durum bir değerlendirme yapılmasını engellemez. Witold Tyloch'a göre Karşılaştırmalı Dinler Tarihi araştırması yapan bir kişi sadece dini fenomenleri saymakla kalmaz onları bir değeryendirmeye tabi tutar(13).

Gerek Dinler Tarihi ve gerekse Din Fenomenolojisi araştırmalarında olduğu gibi Karşılaştırmalı Dinler Tarihi araştırmalarında üzerinde en çok durulan konu objektiflik, yani tarafsızlık konusudur. Araştırmacı yaptığı çalışmada karşılaştırdığı dinlerden birinin lehine veya aleyhine olarak malzemeyi eksiltmeyecek ve gizlemeyecektir. Yani karşılaştırma yaptığı dinlerin lehine veya aleyhine bir tutum içine girmeyecektir, girdiği takdirde karşılaştırma, karşılaştırma olmaktan çıkar ve propaganda niteliği kazanır. Batıda bu türden yapılan çalışmalara "Comparative Religion" değil, "Competitive Religion" adı verilmektedir(14).

Karşılaştırmalı Dinler Tarihi çalışması yapıldığı iddia edilen bazı kongre, sempozyum vb. toplantılarda karşılaştırılan dinlerden bazılarının aleyhtarları bir araya gelmekte, bunlar kendi mensubu oldukları dinlerin lehine tavır tanırken diğer dinlerin aleyhine bir tutum izlemektedirler. Bir dinin savunucusunun bulunmadığı, sadece aleyhtarlarının bulunduğu ortamda yapılan şey karşılaştırma çalışması olamaz. Bu apolojik bir çalışma olur.

Bazı araştırmacılara göre bir dine mensup olan kişi, kendi inancını başka inançlarla karşılaştıramaz, dolayısıyla herhangi bir dine mensup olan kişinin karşılaştırma yapması mümkün değildir. Öyleyse Karşılaştırmalı bir çalışma yapmak için dinsiz mi olmak gerekir? Bu görüşün tam tersini ileri sürenler de vardır. Dinsiz olmak yani hiçbir dine mensup olmamak dinlere karşı menfi yönden şartlanmak demektir. Böyle bir insanın bütün dinlere karşı tavrı şüphesiz menfi olacaktır. Bu menfilik onun sağlıklı bir karşılaştırma yapmasını engeller. İnsan ya bir dine mensuptur veya değildir. Onun hem dindarlığı hem de dinsizliği karşılaştırma yapmasını engelliyorsa ne yapacaktır, karşılaştırma yapmak tamamı ile imkânsız mıdır?

Biraz önce Hans Penner'in ortaya atmış olduğu "epoche" uygulamak fikri burada bir çıkış noktası olarak görülmektedir. Kişi ister bir dine bağlı olsun isterse dinsiz olsun karşılaştırma öncesinde kendi dini inancını veya dinlere karşı menfi tavrını paranteze almalı, lehte veya aleyhte bütün eski inanç ve görüşlerden uzaklaşmalıdır. Bunu yapabilen kişi Karşılaştırmalı Dinler Tarihi araştırması yapabilir. Bu seviyede kendi inanç ve fikirlerini kontrol edemeyenler karşılaştırma yapamazlar. Bu konuda başka bir çözüm teklif edenlere de rast gelmekteyiz. G. Parrinder, bir dini diğer bir dinle karşılaştıracak olan kişilerin karşılaştırılacak olan dinlerin dışında diğer dinlerden olmalarının daha doğru olacağını söylüyor. Sözgelimi iki dinin dışında diğer dinlere mensup olan değişik inançlardaki kişiler karşılaştırılan dinleri farklı gözlerle objektif bir şekilde incelerler, onların ortak ve farklı noktalarını tesbit ederler. Bunların herbirinin çalışma esnasında yapmış olduğu hatayı diğerleri düzeltir ve böylece nisbeten sağlıklı bir karşılaştırma ortaya çıkabilir (15).

Bazı araştırmacılar, su ile yağ kadar birbirinden farklı olan, hemen hemen hiçbir ortak noktası bulunmayan dinlerin, birbirleri ile karşılaştırılmasının imkânsız olduğunu söylemektedirler. Georges Dümezil vb. bazı araştırmacılar, Hint- Avrupa dinlerinin ortak karakterlere sahip olduklarını, bunlar arasında karşılaştırma yapmanın sağlıklı sonuçları vereceğini belirtmektedirler

Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ile ilgili olarak eser verenlerin karşılaştırma metodlarında da farklılıklar görülmektedir. Bazıları karşılaştırılacak hususları ana başlıklar halinde ele alıp bunların muhtelif dinlerdeki pozisyonlarını ortaya koyarken (17), diğer bazıları karşılaştırılacak konuları ayrı başlıklar halinde ele almakta, dinleri teker teker ele alarak dinleri bir bütün olarak ortaya koymakta bu esnâda karşılaştırılacak konuları ayrıntılı bir şekilde işlemektedirler (18'). Ancak burada şunu belirtmekte yarar vardır ki bu ikinci tür çalışmaların büyük bir çoğunluğu Karşılaştırmalı Dinler Tarihi olmaktan ziyade Dinler Tarihi eseri hüviyetinde görülmektedir.

Karşılaştırmalı Dinler Tarihi alanında ortaya çıkan bütün bu güçlükler dolayısı ile bu dalın olmadığını söylemek doğru değildir. Her bilim dalının kendine ait güçlükleri vardır, dolayısı ile Karşılaştırmalı Dinler Tarihinin de güçlülükleri vardır. Bu güçlükleri

aşmak ve çözüm yolları bulmak gerekir. Biz bu çalışmamızda bu alanda karşılaşılan problemlere karşı bazı çözüm yolları bulmaya çalıştık.

DİPNOTLAR

- 1)Geoffrey Parrinder. Comparative Religions, London, 1976. p.123
- 2)G. Parrinder, a.g.e., s.10
- 3)Ebu'r-Reyhan Muhammed b.Ahmed el-Harizmi el- Biruni, el-Asaru'l-Bakiye ani'l-Kuruni'l-Haliye, Leipzig
- 4)Ahmed Şelebi. Mukarenetu'l-Edyan I-IV, Kahire. 1964
- 5)G. Parrinder, a.g.e.. s.11
- 6)G. Parrinder, a.g.e., s.12
- 7)Sanford Krolick, Through a Glass Darkly: What is the Phenomenology of religion, International Journal for Philosophy of Religion, Netherland. 1985, p.193-199; Herbert Spiegelberg, the Phenomenological Movement, Hague, Martinus Nijhoff, 1978, p.10
- 8)Van Der Leeuw, Religion in Essence and Manifestation, New York, 1963, p.673; Mircea Eliade, Patterns in Comparative Religion, ? 1963
- 9)G. Parrinder, a.g.e.. s. 11
- 10)Ugo Bianchi, On Some Methodological Issues Concerning the Autonomy of the History of Religion, Current Progress in the Methodology of the Science of Religions, Warsaw, 1984, p.41-48
- 11)U. Bianchi, a.g.e., s. 41-48
- 12)Hans Penner, Structural Analysis as a Method for the Study of Religion, Current Progress in the Methodology of the Science of Religions, Warsaw, 1984, p.175-184
- 13)Witold Tyloch, Methodological Foundations of Comparative History of Religions, Current Progress in the Methodology of the Science of Religions, Warsaw, 1984, p.263 - 270
- 14)Huston Smith, the Religions of Man, Mentor Books, 1959, p.15

15)G.Parrinder, a.g.e., p.13

16)Mircea Eliade and Ioan P.Couliano, Dictionaire de Religions,
Paris, 1990, p.202

17)E. O. James, Comparative Religion, Great Britain, 1961; A.C. Bo-
uquet. Compparative Religion, ? 1956

18)A. Şelebî. Mukarenetu'l-Edyan, C.I-IV, Kahire, 1964